

En berättelse om FOA:s planering

av Petter Wulff

TITEL:

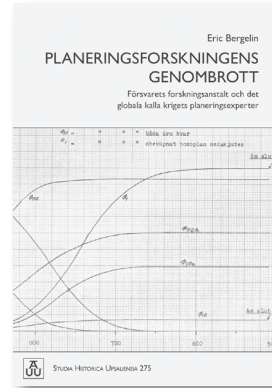
Planeringsforskningens genombrott.
Försvarets forskningsanstalt och det
globala kalla krigets planeringsexperten

FÖRFATTARE:

Eric Bergelin

FÖRLAG:

Avhandling i historia, Uppsala universitet 2023

HUR KAN MAN beskriva de analytiska verktyg för planering, som växte fram i Sverige efter andra världskriget? Man kan tänka sig att en stram beskrivning av analysens begrepp riskerar att bli en beskrivning alltför mycket på studieobjektets villkor; Att ens metod då framstår som en svagare variant av de metoder man studerar. För historikern gäller också att stå rimligt fri i förhållande till sitt studieobjekt. Det kan vara därför som Eric Bergelin går en mjukare väg i den avhandling han skrivit om det moderna planeringsgenombrottet.

Bergelin lyfter fram den roll Försvarets forskningsanstalt, FOA, spelade i utformningen av en mer systematiserad och långsiktig planering i olika civila sektorer. Det känns som ett välmotiverat tema och kanske kan innebära en eller annan aha-upplevelse.

Men som nästan en del av Bergelins studieobjekt har jag ett annat perspektiv än hans, och jag har svårt med hur några av planeringsbegreppen beskrivs. Mina svårigheter gäller även ett par begrepp som mer tillhör den historieinriktning Bergelin hänför sig

till, det som kallas Science and Technology Studies (STS).

Om nu FOA var den centrala aktör som Bergelin hävdar, borde organisationens begrepp också vara av intresse att belysa. Jag tar i det följande upp sex av avhandlingens begrepp: "Planeringsforskning", "Operationsanalys", "Systemanalys", "FOA:s grundproblem", "Co-production" och "Rationalism".

"Planeringsforskning"

Som avhandlingens kanske mest centrala begrepp är det förstås värt analys. Bergelin hävdar att "för det första måste planeringsforskningen läsas som ett resultat av relationer mellan människor".¹ Det är en markering av en mjuk process, där "förståelse uppnås efter hand".²

Det görs en avgränsning av planeringsforskningen som "något annat än krigsårrens teknisk-naturvetenskapliga forskning".³ Innebär det att operationsanalys, som ju be-

drevs under krigsåren, inte ingår i planeringsforskningen? Jag återkommer till den frågan.

Det sägs också att avhandlingen omfattar ”den verksamhet vid FOA som inte primärt syftade till en teknisk tillämpning eller produkt”.⁴ Det blir för mig verksamheten vid avdelningen FOA P (där jag började 1969). Övriga avdelningar var tekniskt inriktade. Hur kan Bergelin då strax därpå påstå att planeringsforskningen ”upptog en betydande del av myndighetens resurser” vid mitten av 1960-talet?⁵ Han hänvisar här till Wilhelm Agrell, men det skär sig starkt mot hur jag upplevt FOA.

”Operationsanalys” och ”Systemanalys”

Att relationen mellan planeringsforskning och operationsanalys (OA) är oklar i avhandlingen beror också på att det senare begreppet blir svagt definierat. Bergelin menar att det beror på att OA inte skulle ha varit väldefinierat, och att det snarare var ”en obestämd idé om vetenskapliga metoder som gav operationsanalytikern en viss lyskraft”.⁶ Det är för mig en ganska missvisande beskrivning av något, som innebar att militära operationer kunde utföras framgångsrikt med hjälp av insamlad statistik och väldefinierade matematiska analysmetoder. Och det var en metod, vars lyskraft till stor del kom från framgångarna under andra världskriget, bl a i att hålla nere de allierades förluster i fartygskonvojerna över Atlanten.⁷

Den systemanalys (SA), som utvecklades ur och i viss mån efterträdde OA sägs av Bergelin vara teoridrivna (s 114). Man skulle med minst samma rätt kunna säga att systemanalysen var ett svar på nya militära frågeställningar, som efter världskriget handlade mycket om att utveckla nya vapensystem.

Det kan i sammanhanget vara värt att påpeka, att OA och SA är något sammanblandade genom att man vid det som kallades FOA:s OA-grupper i huvudsak ägnade sig åt SA. Utvecklingen av en ny ubåt på 1960-talet har också presenterats som en operationsanalytisk studie, fastän det handlar om ett nytt vapensystem och inte om operationer med befintliga resurser.⁸

”FOA:s grundproblem”

FOA bedrev (och bedriver) tillämpad forskning i gränslandet mellan traditionell forskning och militär miljö. Avhandlingen beskriver hur några ledande aktörer tidigt argumenterade för att det borde vara mer av grundläggande forskning, medan andra talade för att det borde vara mer av forskning inriktad efter militära önskemål. ”Genom att inte ta ställning i denna fråga blev problem-bilden inbäddad i strukturen med tre självständiga avdelningar och en styrelse” skriver Bergelin.⁹ Enligt honom var det FOA:s grundproblem under organisationens första decennium. Det uttrycks också som att det mellan 1945 och 1958 ”saknades en metod och en organisation för att planera och leda forskningsarbetet”.¹⁰

För mig är ett grundproblem antingen något berörda aktörer själva upplever som ett problem, eller något som i efterhand kan visas ha begränsat de arbetsinsatser som gjordes. När Bergelin beskriver vad han ser som en administrativ ofullkomlighet, ”tre självständiga avdelningar och en styrelse” eller avsaknad av ”en organisation för att planera och leda”, är det en något annorlunda tolkning av begreppet grundproblem. Jag hade gärna sett att Bergelin relaterat sin tolkning till andra möjligheter att tolka begreppet. Annorlunda uttryckt: Drabbade det FOA:s forskning att organisationen såg ut som den gjorde?

”Co-production”

Användningen av perspektivet ”co-production” känns utmärkt. På min egen doktordarbana var kursen om just ”co-production” det som gav mig mest nya insikter. Men när Bergelin översätter det till ”samproduktion” är jag inte riktigt med. Exempelvis säger han, att då aktörerna var överens om forskningens målsättningar, så var de ”ett resultat av samproduktion mellan forskare och militärer”.¹¹ Han får det därmed att låta som om co-production bara gällde när parterna var överens. På motsvarande sätt talas om att ”den militärpolitiska sociala gemenskapen” skulle innebära samproduktion.¹²

För mig är begreppet vidare; med innebörd att co-production täcker alla former av kunskapsproduktion oberoende av hur ense eller oense inblandade parter är. Vad begreppet vill fånga är, att ny kunskap alltid påverkar status och makt för inblandade forskare (och forskningsbeställare). Forskningen är på det viset aldrig fri. Poängen med ”co-production” är i mina ögon framför allt att belysa sådana samband mellan kunskapssökande och maktambitioner som de aktuella aktörerna själva inte inser eller vill kännas vid. Jag kan då tycka att begreppet hellre skulle översättas till ”medproduktion”.

”Rationalism”

Bergelin griper här tillbaka på en filosofisk uppdelning, där rationalism kontrasteras mot empirism, och där ”den rationalistiska filosofin omhuldar förnuftet och möjligheten att nå kunskap oberoende av sinnesintryck”.¹³ Genom att karakterisera planeringsforskningen med en sådan term kan Bergelin ge intrycket att det var en verksamhet med alltför långt driven förnuftsbetoning. ”Rationalism” får alltså drag av överdriven tro på samhällets planerbarhet.

Fast det är svårt att reda ut vad som kan vara överdrivet, när man som Bergelin avstår från att uppehålla sig vid de nya planeringsverktygens effekter.¹⁴ Det känns lite snopet, att han lägger ut texten om något, som vi inte får veta om det var till gagn eller till skada för berörda samhällssektorer. Där hade jag verkligen velat få ett (eller flera) ställningstagande(n).

En avhandling i medproduktionens tecken

Om vi återknyter till inledningens fundering över hur avhandlingen skrevs och kunnat skrivas, skulle möjligen begreppet ”co-production” kunna bidra med något av en förklaring. Bergelins sätt att skriva stämmer väl in på hur man inom humaniora bedriver vetenskap. Man har där ett mål att åstadkomma välformulerad text, som undviker kvantitativa uppgifter och som gärna riktar in sig på ”relationer mellan människor”. Det kontrasterar ganska mycket mot det naturvetenskapliga sättet att skriva, där korthuggen saklighet och exakthet i siffror och definitioner eftersträvas.

Bergelin lyfter alltså fram de mänskliga relationerna och säger om det centrala begreppet ”planeringsforskning”, att det ”för det första måste...läsas som” ett resultat av just dessa relationer.¹⁵ Men detta något kategoriska sätt att uttrycka sig ger mig uppfattningen att det här rör sig om att framhålla humanioras beskrivningssätt som det enda tänkbara. Bergelins text kan då, utöver sitt sakinnehåll, ses som ett inlägg riktat till forskningsfinansiärer, där humaniora vill markera sig i förhållande till naturvetenskaplig forskning.

Den något nedsättande klangen i begreppet ”rationalism” skulle också delvis kunna förklaras av en ambition att kasta en skugga över det naturvetenskapliga sättet att pro-

ducera kunskap och framhålla humanioras roll i kampen om forskningsmedel.

Samtidigt är tanken intressant, att planeringsförnuftet tidvis kan ha tappat kontakt med verkligheten. Men undersökningen av det kräver kanske en annan berättelse.

Recensenten är tekn lic i teknikhistoria.

Noter

1. Bergelin, Eric: *Planeringsforskningens genom-brott. Försvarets forskningsanstalt och det globala kalla krigets planeringsexperten*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala universitet, Uppsala 2023, s 57.
2. Ibid, s 58.
3. Ibid, s 18.
4. Ibid, s 18.
5. Ibid, s 20.
6. Ibid, s 114.
7. *FOA orienterar om Operationsanalys*, Försvarets forskningsanstalt, Stockholm 1967.
8. Ibid, s 46-54.
9. Op cit, Bergelin, Eric, se not 1, s 81.
10. Ibid, s 66.
11. Ibid, s 94.
12. Ibid, s 157.
13. Ibid, s 14, not 6.
14. Ibid, s 16.
15. Ibid, s 57.